

ТЕРОРОТ ВО ГАЛИЧНИК НИЗ НАРАЦИИТЕ НА АВТОРИ ГАЛИЧАНИ

Во Западниот дел на Македонија насилството е присутно во текот на историјата, изразено преку разни форми и со различни мотиви, причини и поводи, манифестирано уште во текот на првите векови на отоманската власт, иако со послаб интензитет. Во овој прилог се осврнуваме посебно на актите на терор во с. Галичник од втората половина на XIX и првата половина на XX век, прикажни низ наративните записи на некои современи автори по потекло галичани. Притоа, интересно е прашањето како тие ги доживувале историските случувања поврзани со политичката ситуација во Галичник и воопшто во Мијачијата, како сведоци на прикажаните настани, како и тоа во каква форма тие се рефлектирани во нивните записи.

Континуираното насилство во Мијачкиот крај во текот на историјата предизвикува масовни миграциски процеси, како и конфесионални и етнички промени¹. Историјата на иселувањето на Мијаците е истовремено историја и на доселување на Албанците на испразнетите територии. Нивното ширење кон исток се засилило во времето на турско владеење. Но, главното доселување во Македонија се одвивало во крајот на 18 и првата половина на 19 век. Во времето и по Руско-турската војна (1877-1878) и особено по Берлинскиот конгрес се случило и доселување на албанските мухаџири². Албански доселеници доаѓаат

¹ Нијази Лиманоски, *Исламизацијата и етничките промени во Македонија*, во зб.: Македонци муслимани (материјали од Првиот научен симпозиум одржан на 3 и 4 октомври 1981 година во Кичево и од другите културно-научни средби на Македонците муслимани), Скопје, 1984, 12-61; Глигор Тодоровски, *Демографските процеси и промени на населението во Македонија од крајот на XIV век до Балканските војни*, Скопје, 2000, 161-171; Драги Ѓорѓиев, *Исламизацијата во македонско-албанскиот граничен појас во XV и XVI век*, Историја, XXXX, 1-2, Скопје, 2004, 71-76; Боян Гюзелов, *Албанци в источните Балкани*, Софија, 2004, 49-63.

² Марија Пандевска, *Присилни миграции во Македонија 1875-1881*, Скопје, 1993, 117-138.

и по распаѓањето на Турција (1912), но од веќе населените родови во Косово и Метохија и Горна Морава, особено, пак, по 1981 година³.

Една од причините за доселувањето била планската колонизација што ја вршела турската власт со цел да создаде верско-етничка доминација на муслиманското над словенското христијанско население на Балканот. Кога во австриско-турските војни од 1683-1699 и 1737-1739 година христијанското население во Турција се приклучувало на антиосманската страна, по неуспехот, голем дел од христијаните морале да се иселат кон север, бегалки пред Турците. Биле направени чекори за укинување на правата и слободите на христијанската раја. Била укината и Пејската патријаршија (1766), а потоа и Охридската архиепископија (1767). Се инсистирало и на процесот на исламизација, чиешто спроведување довело до создавање на т.н. торбешки групи на население во Македонија⁴, особено во реоните на Дебар, Струга и Кичево, како и на процесот на колонизација на турско население од исток (главно заселувани во источниот дел) и на муслимански Албанци од запад (во Западниот дел на Македонија). Албанците доаѓале како сточари во планинските краеве, а потоа постепено се спуштале кон градовите⁵.

Но, зошто се колонизирани Албанците во 19 и во почетокот на 20 век? Историско-политичките причини за тоа се во успехите на ослободителните акции во Србија и во Грција, кои ја генерирале ослободителната идеја кај балканските народи. Со цел да спречи побуните да се прелеат во Македонија и во другите поробени земји, Империјата колонизирала албански муслимани во средишниот дел од Балканот како средство против христијаните. Ова проширување стигнало преку западните делови на Македонија, кон Скопје, Куманово, Врање, сè до Шопската област. Албанските миграциски движења кон Македонија се одвивале во повеќе правци. Еден од нив бил од областа Љума и Кораб во Горна Река (изворот на р. Радика), а оттука се движеле во околината на Кичево и Прилеп и кон планината Сува Гора, Водно и Мокра кај Велес⁶.

Во реализацијата на етничката промена на населението Портата имала помош од некои Албанци на високи места во турската власт.

³ Стојан Киселиновски, Ирена Ставови-Кавка, *Малцинствата на Балканот (XX век)*, Скопје, 2004, 91-93.

⁴ Галаба Паликрушева, *Исламизација на Торбешките и формирање на торбешката субгрупа (докторска дисертација)*, Скопје, 1965, 110-116.

⁵ Јов.Ф.Трифуноски, *Македонска градска населба, со картом, фотодографијата и таблицама у шекцију*, Београд, 1947, 49.

⁶ Jovan Trifunovski, *Albansko stanovništvo u Makedoniji*, Beograd, 1988, 48-49.

Во разни региони на Македонија тие вршеле колонизирање на Албанци, давајќи им бесплатни имоти и куќи. Особено се истакнал Дали-бег со населување Албанци по Горна Река⁷. Албанците ги одбегнувале низините и пределите околу македонските манастири, меѓу кои и „Св. Јован Бигорски“ во Мијачкиот крај, како живи црковно-народни средишта⁸.

Голем дел од Македонците биле принудени да се иселуваат или да ја примаат исламската религија, понекогаш и цели села. Со зголемувањето на граѓанските и верските слободи на народите во Турција во 19 век, обидите за исламизација на Галичник немале голем успех. Напротив, се случувал дури и обратен процес - враќање на исламизираниите во православната вера. Така, повеќе исламизирани мијачки семејства од Галичник во една ноќ во 1843 година биле покрстени во манастирот „Св. Јован Бигорски“. Вакви потфати имало повеќе и веќе во средината на векот овој крај бил повратен во православната религија⁹.

Во периодот на танзиматските реформи во Турската Империја, кога станува се поизразено слабеењето на централната власт, се случуваат повеќе востанички движења за рушење на врховната власт на султанот. Најсилно влијание извршило востанието на Дервиш Царе (1843/44), по чиешто задушвање дошло до укинување на пашалаците и ликвидирање на албанските паши во Македонија, а економски зајакнатата македонската буржоазија застанала на чело на отпорот во Македонија¹⁰. Иако, главно, лојални на централната турска власт, Албанците знаеле да покажат и непокорност и бунтовност. Во такви случаи, бил испраќан некој паша за да ја санкционира непослушноста на Албанците. Но, наместо тоа, пашата обично на крајот се откажувал и си заминувал¹¹. Таков настан бил и оној во Галичник со добро запаметениот напад на Ајредин-паша, за кого што ќе пишуваме понатаму.

⁷ Ibid, 34-35.

⁸ Ibid, 44-45.

⁹ Блаже Ристовски, *Васил Икономов (1848-1934). Прилог кон истражувањето на македонскиот културно-национален развој*, Скопје, 1985, 25-27.

¹⁰ Александар Матковски, *Одпорот во Македонија во времето на турскојто владеење*, IV, Скопје, 1983, 804-805; Idem, *Востанието на Дервиш Царе во Полог*, зб.: Бигорски научно-културни собири, IV научен собир, Скопје, 1980.

¹¹ Михајло Велиќ пишува дека Портата често испраќала во Дебар и Дебарско паша за да ги смири и да ги натера Арнаутите да плаќаат данок. Тој пишува: „Сите стануваат на оружје. На пашата му се закануваат и го тераат. Тој се обидува со помош на војската да ги смири, но Арнаутите знаат, па иако има топови (а тие од тоа оружје и најмногу се плашат) дека нема да биде ништо, бидејќи секогаш пашата попушта и ед-

Ако во почетниот период доселувањето на Албанците се одвивало релативно мирно (имало доволно слободни предели и доселениците биле малубројни), со текот на времето се јавиле качаџии и арамии. Тие вршеле терор врз христијанското население (грабежи, убиства, грабнување деца за откуп и сл.), најчесто напаѓајќи по постојани патеки за движење. Кон крајот на 19 и почетокот на 20 век албанските грабешки напади сериозно ги загрозувале сточарите. Поради тоа македонските села почнале да организираат одбрана или, пак, стапувале под покровителство на некоја банда за што плаќале пари. За Галичник се знае дека му плаќал данок на водачот Бајрам (од с. Бачиште, Кичевска каза) и на разбојникот Шакир (од с. Брдо, Дебарска каза)¹². Со текот на времето теророт и несигурноста предизвикале масовно иселување од родното место¹³. Се раселувале, главно, во Велешко, во Кичевско, во Скопско, во Крушево¹⁴. Сточарството, коешто претходно било една од основните дејности на Галичник и во целиот крај, речиси сосема замрело¹⁵, а се појавило печалбарството¹⁶.

Имајќи ги предвид настаните во Мијачијата и посебно во селото Галичник, сметаваме дека ќе биде интересно да ги анализираме и да ги споредиме пишувањата на неколку автори од различни профили и со различно образование, коишто го опишале теророт во Галичник во разни времиња: Ѓорѓија М. Пулевски (1823-1893), самоук народен истражувач, кој се пројавил како лексикограф, граматичар, историчар, собирач и публикувач на фолклорен материјал, етнограф, поет, рево-

но утро од Дебар го снува. Вака обично секогаш бидува“ (Михајло Велиќ, *Македонски народни умотворби од Дебар и неговата околина*, Скопје, 2000, 7).

¹² Катерина Тодороска, *Македонско-албанските релации во почетоците и на крајот од дваесеттиот век*, зб. : Македонија во дваесеттиот век, Скопје, 2003, 72-73.

¹³ Jovan Trifunski, *Albansko stanovništvo u Makedoniji*, 59-70.

¹⁴ На пр., некои родови во Гостивар водат потекло од Мијаците, а местото, каде што се главно групирани, се вика Галичко Маало (Јов. Ф. Трифуноски, *Гостивар / отштампано из Гласника Географског Друштва*, св. XXVIII, Београд, 1947, 102). За периодичните и сезонските преселби види: Јован Цвијић, *Балканско популационо. Основни антропогеографске*, књ. I, Београд, 1922, 200-201.

¹⁵ „Селото Галичник кое се одликува со сточарството, би било доста богато (бидејќи напролет Шар Планина се белее од нивните бачила - бачија), но Арнаутите не му даваат да живее, бидејќи нема година, а да не му однесат по илјада и повеќе овци“ (Михајло Велиќ, *Македонски народни умотворби од Дебар и неговата околина*, 11).

¹⁶ Д-р Глигор Тодоровски, *Малореканскиот предел*, Скопје, 1970, 63-69; Лепосава Спировска, *За некои мијачки печалбарски обичаи посебно од Галичник*, зб.: Бигорски научно-културни собири, I. Научен собир, Гостивар 22-23. X. 1971, Гостивар, 1971, 25-259; Весна Петреска, *Пролетните обичаи, обреди и верувања кај Мијаците*, Скопје, 1998, 13-15.

луционер; Панајот Крстев Ѓиновски (1841-1886), учител, занаетчија и собирач на фолклорен и етнографски материјал; Риста Огњановиќ-Лоноски (1870-1941?), интелектуалец, професор, и еден необјавен ракопис „Истории и живот“ од семејството Чапаровци, еден вид дневник за насилства извршени во Дебарско¹⁷. Посебно важно за нас во изборот на истражуваните трудови беше тоа што тие се малку или воопшто не се истражувани. Имено, ракописот на Лоноски е објавен во 2004 година, а во него е содржан и посеопфатно прикажан и материјалот од Ѓиноски. И ракописот на Пулевски е неодамна напечатен во 2003 година, а ракописот „Истории и живот“ воопшто не е публикуван, ниту познат на пошироката научна јавност, коешто претставуваше дополнителен предизвик.

Но, за какви злосторства пишуваат овие автори галичани од крајот на 19 и почетокот на 20 век?

П. Ѓиновски направил еден список на убиени, ранети и ограбени луѓе, главно, христијани од охридскиот крај, што може да послужи како илустрација на теророт и беззаконијата во целиот тој регион. Случувањата станувале во годините 1882-1885. Но, публикувачот на ракописот Ровински запишал дека имало и список на убиени во периодот од 1870 до 1880 година, со точни податоци за убиените и за убиството, како и некои поединечни забелешки за претходни години (1840, 1860, 1861)¹⁸. Исто така, во материјалот е регистриран и настанот со Ајредин-паша, преку песната насловена како „Муса-бег го спасува Галичник од изгорување“. Меѓутоа, под неа е забележано и дека е „недовршена“¹⁹.

Р. О. - Лоноски во трудот „Галичник и Мијаците“ ги набележал, меѓу другото, и разните злосторства што се случувале во Галичник и на галичани. Самиот Лоноски пишува во Предговорот дека е син на Огњан, „отепан од Албанци зад Ѓурѓево Брдо кај Лазево“²⁰. Пишувајќи за потеклото и родословите на некои галички фамилии, набележува и настани поврзани со нашава тема. Така, за преселбата на фамилиите Ѓиновци, Томовци и Угриновци од с. Могорче вели: „Се знае дека во Могорче дошле Албанци од село Црнилишта и Десово од Прилепско и оттогаш датира исламизацијата на ова село. По наездата на овие Албанци зулумџари, арамии, староседелците христијани се пресе-

¹⁷ Архив на МАНУ, Н.Р. 55.

¹⁸ *Зборник на Панајот Ѓиноски од село Галичник од Дебарско*. Подготвил и редактирал Кирил Пенушлиски, Скопје, 1995, 79-80.

¹⁹ Ibid, 160.

²⁰ Риста Огњановиќ-Лоноски, *Галичник и Мијаците*, Приредиле: Оливера Насева-Јашар и Тодор Димитровски, Скопје, 2004, 13.

лиле осум семејства во соседното село Осој, а останатите се раселиле во околните села. Останал само еден домаќин Трипун, на кого Албанците му ја гарантирале безбедноста. Ова се случило во 1877 година²¹. Соопштува и за убиството на Томо Томоски „покрај Дрим меѓу 1860 и 1862 година“: „Томо је појден жртва во борба со дебрани, зулумќари, шо сакале во теја време да му наметнет на народот некакви даноци на волна, маст-млеко, на жива стока и друго, а шо не било во закон и по закон. Томо, не сакајеќи да трпит такви самоволија и такво пљачкање, сам и без никаква поддршка од селово, се креват во Стамбол и ја обори оваја давачка и на дебраните ни пипер в очи не им дал. Разлутен, оштетен и понижен, Туркеш-Леш, кој бил како закупец и таксилдар на овије приходи, потплатил некој Малесорец и таке је Томо убијен“²².

Посебно се осврнал и на „Горго Пуле или Пулевски“, за кого доава: „Ќерка му негова је исечена коде нас по Радика, за освета против татка је“²³. Точните податоци за овој настан ги наоѓаме во еден од другите анализирани ракописи.

И повторното враќање во христијанство на некои исламизирани Мијаци е прикажано низ раскажувањето на Лоноски, особено кога пишува за прочуениот Томо Томоски, кого го смета за заслужен за „враќањето на исламизираниите од Галичник во рисјанска вера“, односно „се вратиле десетина фамилии во својата прадедовска вера“²⁴.

Но, нешто поопширно за случувањата во Галичник и отпорот на галичани против насилствата, Лоноски набележал за Томовиот син Тодор Томоски, којшто во животот доживеал две трагедии, за кои и лично се одмаздил. Прво го убил убиецот на татка си Туркеш-Леш. Тоа предизвикало реакција и околу 600 души дошле во Галичник, па им зеле на Томоски сè што имале вредно, ја изгореле куќата, а Тодор бил принуден да бега со фамилијата во Крушево. Подоцна му бил убиен и синот Рафаил, по што Тодор го дигнал пашата од Дебар со 300-400 аскер и ја одмаздил и смртта на синот²⁵.

²¹ Ibid, 94.

²² Ibid, 106.

²³ Ibid, 105. Според кажувањата, пак, на информаторот Глигор Чадловски од с. Галичник, Пулевски се борел против албанските банди, но истовремено имал и добри односи со мирољубивото албанско население.

²⁴ Ibid, 96 и 107.

²⁵ Ibid, 108-109. Лоноски раскажува и за некои други јунаштва на Тодор Томоски, како она кога осуетил „два Малисорци“ што го чекале на пустија за да го убијат. Наместо тоа, Тодор „ди потеруват Малисорциве пред него назад во Галичник и право на конак на сејмените ди предават од коде шо дошле...“ (Ibid, 109).

За своите потреби во составувањето на делото, Лоноски го презел и материјалот на Ѓиновски, но дополнет и објаснет. Така, кога ја предава статистиката за верската припадност на населението во горнореканските села, користејќи ги термините „рисјански“ и „турски“, додал и објаснување: „Од ова се гледа дека Горна Река подлегнала на наездата, и не само што верата се претопила, туку набргу го изгубила и својот јазик прифаќајќи го јазикот на поранешните исламизирани дебрани, кои тогаш палеле и гореле по долината на Радика за што сведоштво ни кажува песнава“. Во продолжение дава песна за зулумите на „Дебрани долнограѓани“ и заклучок: „Каква среќа и каква чест за галичаните што наездата ја преседеле во корен!“²⁶.

И настанот со Ајредин-паша има место во ова дело, бидејќи тој објавил една недовршена варијанта на песната, како и едно предание за настанот, според кажувањето на Тодор Павловиќ²⁷.

Ѓ. М. Пулевски пишува за Галичник и особено за Мијаците уште во „Речник од три језика“, а најопширно во „Славјанско-македонска општа историја“. Во својата Историја тој дава осврт на настаните, како и драгоцен етнографски податоци за целиот Балкански Полуостров. Во разгледувањата на балканските етникуми Пулевски ги идентификува и опширно ги опишува Албанците (Арнаути, Шкипитари), осврнувајќи се на потеклото на нивното име; за нивната етничка и верска поделба; како и за нивното лоцирање во Македонија²⁸. Преку називите и етнографскиот опис тој ја насликал и ситуацијата во регионот. Едната група ја нарекува „Арнаути латинисти“ и ги определил како едни од носителите на теророт во тој крај²⁹. Етнографскиот преглед на Пулевски го покажува не само неговото видување за распространетоста на албанското население на Балканот и посебно во Македонија, туку и за начинот на нивното населување.

Како важен историски настан Пулевски ја издвоил масовната преселба на словенско население во 17 век, на чело со пеќскиот патријарх Арсение Црноевик. Како резултат на ова (последно) отселување на словенското население, вели тој, од кое останале само работниците кај беговите, земјата останала празна и на неа се населиле Арнаутите³⁰.

²⁶ Ibid, 179-180. Истата песна е објавена уште еднаш во текстот со наслов „Бог да убијет дебрани“ и забелешка дека во неа „е прикажано нечујено зверство албанско над нестрекниот народ рисјански“ (Ibid, 270).

²⁷ Ibid, 325.

²⁸ Ѓорѓија М. Пулевски, *Славјанско-македонска општа историја*. Подготовка: Блаже Ристовски, Билјана Ристовска-Јосифовска, Скопје, 2003, 914-916.

²⁹ Jovan Trifunski, *Albansko stanovništvo u Makedoniji*, 63.

³⁰ Ѓорѓија М. Пулевски, *Славјанско-македонска општа историја*, 914.

Пулевски опширно пишува за историските настани во првата половина на 19 век и посебно за немирите и востанијата во Западна Македонија³¹. Тој специјално се осврнал на состојбата на христијаните во Империјата, потенцирајќи ја ситуацијата во Македонија, во поглавјето „За страдањето христијанско по реформите“, односно по донесувањето на Ѓулханскиот хатишериф (1839). Илустрација на теророт дава низ целото негово пишување („Арнаути арамии /ајдути/, оту само христијани робиле и робат, а за што пленјавале и пленјавајет и убивале и убивајет и Турци и христијани, ама помногу христијани страдале и страдајет“; или „тики речени низам качаци соблекајет и оберувајет и убивајет потници, а Царското правителство никакво внимање не обвракат“; итн.³²).

Историскиот настан, пак, со Ајредин-паша кај Пулевски е најсеопфатно прикажан³³. Во него се насетуваат и лични видувања, што дава можност авторот да бил нивни сведок. Впрочем, ако се земе предвид неговото пишување во еден документ за годините на своето активно дејствување³⁴, како и разните преданија за него во Мијачијата, сосема е веројатно Ѓорѓија Пулевски во втората четвртина од 19 век да бил комита и заштитник на Галичник, главно, од нападите на албанските банди. Приказната на Пулевски за настанот со Ајредин-паша е засведочена и во една народна песна од Дебарскиот крај. Во неа се пее за Ајредин-паша, којшто ги навртел топовите кон Галичник и за Тодор - Томо каја што го повикува пашата³⁵.

Во оваа низа записи го вброивме и необјавениот **ракопис „Истории и живот“**, еден вид дневник за насилства во Дебарскиот крај на почетокот на 20 век, пишуван од членови од галичката фамилија Чапаровци. Во овој ракопис со летописни белешки на 2 непагинирани ливчиња бележи настани во семејството, а на 30 листа хронолошки се бележени извршените злосторства во Дебарско во периодот од 1905 до 1912 година. Карактеристично за овој документ е што настаните можат да се сметаат како веродостоен приказ на теророт во тој крај, бидејќи тие се непосредно запишувани од луѓе што живееле во мо-

³¹ Ibid, 786-804.

³² Ibid, 793-795.

³³ Ibid, 799-803.

³⁴ Блаже Ристовски, *Нови сознанија за Ѓорѓија Пулевски (документи и мајер-ијали)*, во кн.: Портрети од македонската литературна и национална историја, I, Скопје, 1989, 273.

³⁵ Михајло Велиќ, *Македонски народни умотворби од Дебар и неговата околина*, 76-77.

ментот на случувањата. Ние ги разгледувавме само оние што се поврзани со Галичник. Ракописот изобилува со прецизни датуми, места, личности и описи на дејствата. Основна нишка во овие записи е тоа што тие се однесуваат за насилствата вршени по еден од главните правци на движење на албанските доселеници во Македонија - во **Горна Река (изворот на р. Радика)**, каде што редовно се случувале грабежи, убиства, грабнувања на луѓе, уништување и одземање имот и сл.

Како место на терор најчесто се споменува самото село Галичник, неговата околина и особено бачилата на галичани, планината Бистра, реката Радика и Гермечкиот мост итн. Најчести акти на терор се: грабежи на добиток, домашни животни (јагниња, коњи) и слично, извршени со напади на бачилата и на селските куќи; грабнати моми, галичани земени во ропство; ограбувања на пари од патници околу Галичник; рушења и палежи на куќи, ограбување имот; физички насилства и убиства во селото или во неговата околина. Како носители на теророт се јавуваат: Арнаути, Малесорци, качаџици (Шакир качакот од с. Велебрдо, качаџиците од с. Зајас, Собрија качакот), дарудеџии (Рустем), хајдути (хајдути на Желадин Сафер/Желадин Сафер со четата, хајдутин Азим Полеш, хајдучка чета, хајдути од с. Тополјани, киндиски хајдути), итн.³⁶

Теророт, како форма на дејствување, постои откако постои општеството. Тој е резултат на социо-економските услови на општеството и постојниот систем, контролиран од некои сили или вештачки изграден, како резултат на манипулација и експлоатација заради постигнување идеолошки и големодржавни идеи, меѓу другото, и за манипулација со етничката структура на населението. Во очекување власта да преземе соодветни активности против носителите на теророт, најчесто останува немоќта за справување со теророт.

Во Галичници воопшто во Мијачијата во овој период преживувале тешки времиња. Турската централна власт не успевала да го спречи теророт, изразен преку разни форми и со различни мотиви и причини. Тоа може да се види и од дејствувањето на неговите носители. Се забележува преод од неорганизиран во организиран терор, насочен кон одредени политички цели.

³⁶ На пр.: „22 мај 1905. от с. Галичник от бачилото на Муратовци от одажијата им - грабнаха 8 коња од синовете на Василка Угриноска ајдутите са од дарудеџиите, като Кидници таке и Гракинци, сите се станати на плен“ (Архив на МАНУ, Н. Р. 55, л. 6); на 4 јуни 1905 с. Галичник на кехајата Трпко Гиновски од бачило му Русин - зедоха му 20 овци качаџиците од с. Заес. (Ibidem); „Галичани убити Косто Доичинов Нико и Меле Паноски - нокја во дингот им ошле Турците и зеле и ги исекле на парчиња зашто се рисјани и детето им ошло ранено со нож“ (Ibid, л. 11) и сл.

Ако теророт е концепт за присила и страв, а тероризмот систем и стратегија за создавање услови за страв, тогаш теророт се јавува како основа на тероризмот? Впрочем, теророт варира според специфичните услови каде што се одвива, односно според економските, социјалните, политичките, етничките и други карактеристики во одредена средина, општество или регион.

Последица од теророт во крајот на 19 и почетокот на 20 век било масовното иселување во другите делови на Македонија, а после и во новите национални држави, особено во Бугарија. Ако главната алка во разбирањето на разните бегалски кризи се нарушувањето на човековите права и резултатите од тоа, тогаш причините за бегот од Галичник бил теророт и токму кршењето на основните права на човекот: правото на живот, безбедност, сопственост.

За нас беше интересно да ги споредиме и да ги анализираме пишувањата на неколкуте автори - галичани. Во сите нив се среќаваат слични мотиви. Сите известуваат за насилства врз населението во Мијачкиот крај, исламизацијата како процес, како и слабењето на моќта на централната турска власт во оваа област и немирите на албанските големци прикажани преку настанот со Ајредин-паша.

Паѓа в очи прелевањето на информациите за некои настани или личности. Тие може да се следат низ два или повеќе од ракописите и меѓусебно да се потврдуваат или да се одрекуваат. Пример за меѓусебното дополнување е кажувањето на Лоноски за убиството на ќерката на Пулевски, за кое може да се смета дека е потврдено со податоците за извесна Велика Георгиева Пулевска од Галичник што била заклана на 18 јули 1905 година и фрлена во реката Радика, на патот од Дебар - според записот во „Истории и живот“³⁷.

Но, пример за судир на податоци за ист настан претставува приказот на настанот со Ајредин-паша. Додека Ѓиноски ставил забелешка дека „Ајредин-паша поминал спроти Галичник на 1844 на 25 септ. и спал една вечер во Куцулова Ливада“, а утредента бил празникот Јован Богослов (26 септември), Лоноски објаснува дека тоа се случило на 24 септември во 1840 година. Во двата труда се објавени различни варијанти на недовршената народна песна, со различни наслови. Лоноски информира како Галичник, за кој Ајредин-паша мислел дека е албанско село, бил поштеден од бомбардирање, откако за тоа му укажале тројца првенци од селото³⁸. А ако го погледнеме записот од Пулевски, веројатно ќе го потврдиме случувањето, но и ќе го дополниме и

³⁷ Архив на МАНУ, Н. Р. 55, л. 8.

³⁸ Риста Огњановиќ-Лоноски, *Галичник и Мијациите*, 325.

уточниме. Имено, тој се поставил како историограф, прикажувајќи ја првин актуелната политичка ситуација, а потоа го раскажува во детали настанот. Но, исто така, се чувствува и неговото лично присуство на случувањето, што го прави неговиот опис поверодостоен од претходниот. Датумот што го утврдил Пулевски е 22 септември 1845 година³⁹. Пулевски многу прецизно го бележи целиот тек на историските настани околу, како што вели, „Арнаутското востаније“, чија епизода, всушност, и бил настанот со Ајредин-паша. Тој раскажува дека во септември 1845 година арнаутските востаници се кренале против сераскерот во Тетово, а „Галичник за главно седиште го направиле“. За време на нивниот престој во селото, биле сосема на товар на селаните, „тики насилствено земале од бедните христијани галички“. Не можејќи тоа да го истрпат, галичани решиле скришум да го испратат Стамат Ѓизароски при сераскерот во Тетово за да побара помош. Главната воена управа била известена за состојбата, па била испратена војска под команда на Ајредин-паша, а „Карафил-беј го пратиле глава над Тоските“. Доаѓајќи кај селото Галичник, востаниците излегле од селото. „А, Ајредин-паша, за да ги надбијет Арнаутите, на Ѓурѓево Брдо като наместил два топа, тики неколку поти со топовско фрлање ги расподил од Црвени Брегови востаниците. А вистина село Галичник неповредено останало и во куќите и во жителите, ама по надвор сета стока му ја разграбиле башибозуците царски, тики ни четвртината не можеле да ја извадат. Ама село Галичник 22-ри септембра от 1845 год. го празнуват ката година тој ден, затова оту во тој ден Бог ги исчувал и Галичник, а и жителите галички“⁴⁰.

Забележливо е дека овде ги нема некои од податоците од предањето, како што се тројцата галички првенци Тодор Томоски, Василко Ажиевски и Тодор Ажиевски, кои, според Лоноски, го спасиле селото со тоа што Тодор Томоски бил препознат од Мехмед Топчи-паша. Исто така, некои елементи и воопшто отсутнуваат во некои од истражуваните ракописи. На пример, фамилијарниот дневник содржи само засведочени злосторства. Тој се разликува и поради тоа што во основата бил создаден со поинаква цел - да ги бележи фактите што се однесувале за разните злосторства врз населението во дебарскиот крај, па и за Галичник и галичаните. Затоа е и природно што во него ги нема мотивите карактеристични за другите три анализирани труда, туку се претставени само акциите на терор во тесен период (1905-1912). Други, пак, податоци се всушност единствени, како, на пр., оние

³⁹ Ѓорѓија М. Пулевски, *Славјанско-македонска оиштинска историја*, 803.

⁴⁰ Ibidem.

што ги опишал Пулевски за доселениците во Македонија, со многу исцрпни и интересни етнографски податоци, какви што не се среќаваат во другите анализирани записи.

Фактички, овие четири ракописи, погледнати заедно, прават една целина, како неми сведоци за теророт во Галичник. Зебележливо е дека сите автори на сличен начин ги доживувале настаните. Најчесто користеле слична терминологија, не само за етничките називи, туку и на термините со кои ги предаваат теророт и извршителите на теророт. Овие автори биле сосема различни луѓе, со различни професии, со различни степени на едукација, интелектуалци и неинтелектуалци и од различни времиња. Нивните допирни точки се потеклото од Галичник и нивното сведоштво за теророт во Галичник⁴¹ во втората половина на 19 и во почетокот на 20 век.

⁴¹ Денеска селото е напуштено, а живот се забележува само во периодот од пролет до есен, иако во него не успеал да продри ни процесот на исламизација ни албанизацијата.